

УДК 811
ББК 81.2-4

МУҶОВАРА ВА ВЕЖАГИҶОИ ФАРҶАНГНИГОРИИ ОН *Шокиров Туғрал Сирочович, д.и.филол., профессори кафедраи забони тоҷикии ДДҶБСТ, сармуҳаррири маҷаллаи илмӣ-назариявии “Ахбори ДДҶБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

РАЗГОВОРНИКИ И ИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ *Шокиров Туғрал Сироджович, д-р.филол.наук, профессор кафедри таджикского языка ТГУПБП; главный редактор «Вестника ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» (Таджикистан, Хуҷанд)*

CONVERSATIONAL BOOKLETS AND THEIR LEXICO GRAPHIC FEATURES *Shokirov Tughral Sirodjevich, Dr. of Philology, Professor of the Tajik language department under the Tajik State University of Law, Business and Politics, editor-in-chief of TSU LBP Bulletin. Series of Humanitarian Sciences (Tajikistan, Khujand), E-MAIL: shokirov1953@mail.ru*

Калидвожаҳо: лугат, муҳовара, забон, забониносии, низоми лугавӣ, тафсир, тарҷума, воҳиди лугатӣ, функсия, очерки грамматикӣ

Лексикография ҳамчун қадимтарин соҳаи забониносии бо амалия ва назарияи фарҳангшиносӣ машғул аст. Фарҳанг системаи лугавии забонро фаро гирифта, ҳар калимаи онро чун воҳиди махсус ва беназири забон дар бар мегирад. Идрок, дониш, маҳорат ва истифодаи оқилонаи фарҳангнома аз муҳимтарин хислатҳои фарҳангшиносии фарҳангшиносии ҳар фарди ҷомеа маҳсуб меёбад, зеро фарди фарҳангшинос дар қори болобурди фарҳангнокиву забоншиносии ҷомеа саҳми бузур дошта метавонад. Дар фарҳангшиносии муосир зиёда аз 50 навъи лугат маълум аст ва байни онҳо фарҳанги муҳовара таърихи қуҳан дошта, мақоми махсусро соҳиб гардидааст. Қабл аз интишори муҳовара китобгунаҳои санскритӣ бо номи вожаномак, ганҷбар (дар Фарб тезаурус, азбуковник) ҳамин вазифаро иҷро мекардаанд. Аз асри 19, муҳовара беишар интишор ёфта, маълуман бо мақсадҳои таълимӣ ва роҳбаладӣ истифода мешуд. Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва руиши туризм зарурат ба ин навъи лугат афзуд, ки ин ба руиши он чун жанри фарҳангнома мусоидат менамояд.

Ключевые слова: словарь, разговорник, лингвистика, лексическая система, толкование, перевод, словарная единица, функция, грамматический очерк

Лексикография как самый ранний раздел лингвистики занимается практикой и теорией составления словарей. Словари фиксируют лексическую систему языка и производят полное рассмотрение каждого слова как особого и неповторимого микромира языка. Понимание, знание, умение и грамотное пользование словарями являются важнейшими атрибутами общей лингвистической культуры каждого индивида. Поэтому словари играют огромную роль в лингвокультурной деятельности общества. В современной лексикографии известны более пятидесяти разновидности словарей, среди которых особое место занимают предшественники переводных словарей – разговорники. Разговорникам предшествовали тезаурусы и азбуковники, которые имели аналогичные функциональные особенности. С XIX века разговорники приобрели более широкое применение и стали использоваться в учебных целях и как путеводители. С обретением государственного суверенитета Республикой Таджикистана и с

развитием туризма, разговорники стали одним из самых востребованных изданий, что способствует развитию данного лексикографического жанра.

Key-words: dictionary, phrasebook, linguistics, lexical system, interpretation, translation, dictionary unit, function, grammatical outline

Lexicography as the most ancient branch of linguistics deals with the practice and theory of compiling dictionaries. Dictionaries fix the lexical system of the language and cover every word as a special and unique microcosm of the language. Understanding, knowledge, skill and competent use of dictionaries are the most important attributes of general and linguistic culture of each person. Therefore, they play a huge role in linguocultural life of any society. In modern lexicography more than 50 varieties of dictionaries are known among which there are predecessors of translation dictionaries – conversational booklets which occupy a special place. The latter were preceded by thesauri and alphabet books which had similar functional features. Since the XIX-th century these booklets gained wider application and began to be used for educational purposes and as guiding-books. With the acquisition of state sovereignty by the Republic of Tajikistan and the development of tourism, conversational booklets became one of the mostly demanded publications; the fact promoting the development of this lexicographical genre.

Фарҳанг яке аз вожаҳои сермаъно ва серистеъмоли забони адабии ҳозираи тоҷик буда, таърих ва сайри таърихии ҷолиб дорад. Дар забоншиносии муосир истилоҳи фарҳанг хеле фарогир буда, зеро ин мафҳум фарҳанг чун луғат(тафсири, тарҷумавӣ, таълимӣ), қомус, донишнома фаҳмида мешавад, ки умуман қариб 50 намуд дорад ва аз лиҳзи вазифа, таъинот ва хусусиятҳои лексикографияшон ҳар кадоме амалқарди(функсия) худро дорост ва фарҳанги тарҷумавӣ яке аз онҳост. Дар навбати худ фарҳанги тарҷумавӣ низ мухталиф мешавад. Фарҳанги тарҷумавӣ аз лиҳзи фарогирӣ забон дузабона ва **бисёрзабона** мешавад. Аз ҷиҳати вазифа **фарҳанги баргардонии воҳидҳои луғавӣ** (тарҷумавӣ) ва **муҳоваравӣ** буда метавонанд. Мутаассифона роҷеъ ба фарҳанги **муҳовара** дар сарчашмаҳои дастраси мо[1; 2; 3; 5; 8; 9; 19], ки муаллифнашон бевосита маъсалаи фарҳангшиносии ҷумҳуриро омӯхтаанд, қариб ҷиҳе гуфта нашудааст. Дар таснифот низ мо маълумоте пайдо карда натавонистем. Аммо маълум аст, ки муҳовара низ як намуди фарҳанги тарҷумавӣ буда, вежагиҳои худро дорад (муҳовараи якзабона низ метавонад бошад). Дар сарчашмаҳои илмӣ ба муҳовара асосан чун ёдгории қадими фарҳангшиносии баҳо дода шудааст[1-3; 5; 6; 7].

Дар замонҳои қадим, масалан 25 аср то милод муфассирони шумерӣ **gloss**(вожаи юнонӣ- забон, матн, ишора; вожаи иқтибосӣ ё номафҳум дар матн ё хошияи китоб)-ро ба қор гирифта, онро барои фаҳмонидани қалимаю мафҳумҳои эзоҳталаб истифода мебардаанд. Баъдтар тавассути забони латинӣ олимони Аврупо ба ҷои фарҳанг (словарь, «vocabulary, dictionary») истилоҳи glossarium(глоссарий, глоссария)-ро ба қор гирифтанд. Ин истилоҳ ба тағйироти маъноӣ дучор гардида, ҳоло маҷмӯи қалимаҳоеро ифода месозад, ки дар китоби алоҳидаи соҳае дучор омада, тафсирталаб аст. Истилоҳоти баргузидаи соҳаеро дар анҷоми китоб низ **глоссарий** меноманд. Вале намудҳои гуногуни фарҳангу луғат бо номҳои мухталифи расмӣ ғайрирасмӣ мунташиранд, ки **глоссария**, **алифбой**(алифбонома- **азбуковник** дар Белорус, Россия, Украина), **тезаурус**(аз латинӣ thesaurus —ғанчина), **тилмоч**(туркӣ- баргардонандаи забон, дар мамолики туркзабон ва дар Россияи то асри XX- толмач, телмач//тилмач, переводник), **балогат**, **тарҷумон** ва ғ. низ аз он ҷумлаанд. Тафсири ин вожа дар фарҳангҳо чунин аст: **Муҳовара** бо дигар қалом қардан ва посух додан якдигарро

[13, 2, с.240]; **Муҳовара//Муҳоварат** а. гуфтугӯ, саволу ҷавоб бо ҳамдигар; сӯҳбат [16,1, с. 801]; **Муҳовара** а. 1 гуфтугӯ, сӯҳбат, гуфтугузор. 2. воситаи таълимӣ барои омӯхтани забони хоричӣ, ки одатан аз намунаи сӯҳбатҳо дар мавзӯҳои гуногун иборат мебошад: муҳовараи англисӣ ба тоҷикӣ [17, 2, с. 861]; **Разговорник** сӯҳбатнома, китоби гуфтугӯ (китоби дарсии забони хоричӣ, ки дар он намунаҳои мусоҳиба дар мавзӯҳои гуногуни зиндагонӣ дода мешавад [14, с. 925].

Бинобар бисёр унсурҳои луғатнома ро доро буданаш, онро як намуди фарҳанги тарҷумавӣ меҳисобанд. Барои муҳовара ё сӯҳбатнома унсурҳои умумӣ, сохтори фарҳангмонанд, забон ва услуби қолабию лексикографӣ хос аст.

Аслан ва амалан муҳовара пас аз фарҳанги тафсириву тарҷумавӣ сеюмин намуди луғати маъмулу серистифода мебошад. Аз лиҳози тарзу усули таҳия ва манзури мавод ба хонанда муҳовара ба нахустин фарҳангномаҳо айният дорад. Бо мурури замон хусусияти таҳияи фарҳангҳои тафсириӣ дигар гашта, пас аз асрҳо муҳовара бинобар пеш омадани ниёзи мардум ба навъи луғати муқоламавӣ аз ибтидои садаи ХХ дубора бо номи **муҳовара** интишор ёфта, дар Россия (1910) ва Иттиҳоди Шӯравӣ бо унвони «Разговорник» роиҷ гаштааст. Дар Тоҷикистон низ аз солҳои 30-юми асри ХХ барои кормандону хизматчиёни давлативу ҳарбӣ бо номи «Словарь-разговорник» ва «Луғат-Муҳовара» баъдтар «Муҳовара» паҳн гардид. Муҳовара аввалҳо умумӣ буда, сонитар соҳавӣ шуд, масалан дар аксари забонҳо яке аз маъмултарин муҳовара мансуби соҳаи ҳарбӣ мебошад. Дар замони шӯравӣ албатта асосан муҳовара бо забони русӣ ва ягон забони Аврупо ва Шарқ чоп шудааст, зеро тақозои зарурат чунин буд. Вобаста аз хусусиятҳои муҳовараро ба ду навъ ҷудо мекунад: **умумӣ ва махсус**.

Муҳовараи умумӣ фарогири мавзӯҳои зиёд буда, дар ҷаҳорҷӯбаи махсус маҳдуд намонда, соҳаҳои асосии фаъолияти инсонӣ (шиносӣ, иқомат, ҳуқуқворӣ, нӯшокӣ, харидуфурӯш, маишат, фароғат, таълим, саёҳат, сӯҳбат, муошират, муносибат, корубор ва ғ.)-ро дар бар мегирад.

Муҳоварати умумӣ асосан ду ҳел мешавад: **муҳовараи таълимӣ** (барои омӯзиши забони хоричӣ) ва **сафарӣ** (барои сайёҳон ва соҳибкоруно корчалонҳо). Ногуфта намонад, ки муҳовараи универсалӣ низ мансуби муҳовараи умумист.

Муҳовараи махсус маъмулан ба мавзӯю соҳаҳои алоҳида оид буда, барои доираи муайяни намоёндогони касбу ҳунар муқаррар мегардад. Ду навъи он маълум аст: **ҳарбӣ** (барои кормандони ҳарбӣ, низомӣ, тартиботӣ, ҳифзи ҳуқуқ) ва **касбу машғулиятҳои алоҳида** (дипломатӣ, кормандони тичорат, хизмати маишӣ ва ғ.). Муҳовара (раговорник)-ро луғатшинос С. И. Ожегов Дастури дузабона (ё бисёрзабона)-и муошират бо забони хоричӣ дар мавзӯи муҳталиф, маъмулан дар мавзӯҳои рӯзмарра бо муҳтасари луғатнома [11, с.525]. Бояд қайд кард, ки дар аксари маврид маънидои луғатҳои тафсириӣ бо вазифаю хусусиятҳои луғатномаҳои муҳовара мувофиқат намекунад, инчунин маънову мафҳумҳои ташреҳӣ низ мӯҳтавою вижаҳои луғатҳои муҳовараро дурусту ҳаматарафа фаро намегирад. Яке аз сабабҳои асосии душвориҳои тартиб додани таърифи амиқи ин намуди фарҳанг ва тасниф дар он аст, ки мундариҷаву фарогирии муҳовараҳо зуд тағйир меёбанд. Муқоисаи таърифҳои фарҳангҳои тафсириӣ бо истилоҳоти нашрияҳо, инчунин муқоисаи дарстурҳои мушаххас бо мундариҷаи муҳовараҳо қазияҳои асосиро муайян карданд. Барои таърифи дақиқ бояд меъёри амалкарди муҳовара муқаррар карда шавад.

Ба назари мо ҷаҳор меъёри асосии фарқкунандаи муҳовара аз фарҳангҳои дигар инҳоанд:

1) **микдори забонҳои ки муҳовара фаро мегирад.** Он дузабона ва бисёрзабона шуда, агар бисёрзабона бошад, маъмулан аз 3 ё 4 забон бештарро дар бар намегирад. Вале «Муҳовараи ҷавонон» ном луғате бо фарогирии 11 забон нашр шуда буд (1965), ки ҳодисаи нодиртарин мебошад. М. асосан дузабона мешавад. Дар мавридҳои алоҳида якзабона таҳия гашта, ки бештар барои таълими забоне истифода мегардад.

2) **Мавқеъ ё ҷойгиришавии маводи забонҳо.** Забонҳои фарогири муҳовара низ мисли луғатҳои тарҷумавӣ ғайриғайриҷабрӣ мешаванд. Маъмулан маводи чунин муҳовара дар мавқеи аввал аз тарафи ҷабр ба забони модарӣ ё асл (онро забони судур низ мегӯянд) ҷой дода, забони ғайриҷабрӣ ҳисобида мешавад. Баъд маводи ба забони тарҷумашуда аз тарафи ростии саҳифа (забони ворид) ҷой гирифта, забон ғайриҷабрӣ ба шумор меравад. Албатта ғайриҷабрӣ номидани забонҳо бояд шартӣ бошад, зеро дар он маводи фарҳанг баробар истифода мегардад. Масалан,

Лутфан бигӯед, ки китобхонаи шаҳрӣ дар кучост?	<i>Скажете, пожалуйста, где находится городская библиотека?</i>
---	---

Дар чунин маврид моддаи тарҷумашуда аз тарҷумашаванда танҳо аз лиҳози забон фарқ мекунад ҳалос. Бинобар он нисбат ба ғайриҷабрӣ гуфта, **моддаи забони асл ва тарҷумашаванда** номидан беҳтар менамояд.

3) **Фарогири ва вуруди маводи муҳовара.** Фарҳангҳои тафсири тарҷумавӣ маъмулан алфбӣ мешаванд. Вале муҳовара на алифбӣ, балки мавзӯӣ ва соҳавӣ шуда, моддаҳои луғатӣ ҳар мавзӯ ё соҳа метавонад тибқи алифбо ҷой дода шавад. Мумкин аст бидуни риояи алифбо аз лиҳози сериестифодатарин ва заруртарин ибораву ҷумла ҷой дода шавад, ки ин кори истифодабарандаи китобро осон ва сабук менамояд. Масалан, ҳангоми вохӯри аввалтар аз ҳама калимаҳои ифодагари салому алейк зарур аст. Бинобар он пеш аз ҳама вожаҳои ифодаҳои зерин бояд ҷой бигиранд:

Салом, Андрей	Привет, Андрей
Салом, Немат	Привет, Негмат
Саломатиат чӣ тавр аст?	Как здоровье?
Чӣ ҳол дорӣ?	Как дела?
Корҳо чӣ ҳел аст?	
Ахволат чӣ тавр аст?	Как ты себя чувствуешь? Как твоё здоровье?
Ассалому алайкум Владимир	Здравствуйте, Владимир!
Ваалайкум ассалом Зариф	Здравствуйте, Зариф!
Субҳ ба хайр Вова	Доброе утро, Вова!
Шаб ба хайр	Доброй ночи!
Шаби хуш	Спокойной ночи!

4) **Воҳиди тафсир.** Ҳангоми таснифи фарҳангҳо аз лиҳози объекти тафсир меъёри асосӣ қиёси луғатҳои лисонӣ (лингвистӣ) бо қомусҳои донишномаҳо махсуб меёбад, зеро қомус бо мафҳуме саруқор дорад, ки дар забон бо вожаҳои ифода қарда мешавад, фарҳанги лисонӣ вожаҳо чун воҳиди забон мавриди тафсир қарор медиҳад. Ҳамчунин бояд мадди назар дошт, ки фарогирии фарҳангҳои лисонӣ нисбат ба фарҳанги луғавӣ (лексикӣ) бештар буда, мавзӯи тафсириш на танҳо вожа (лексема), балки таркибу ибора ва ҷумлаву матн низ буда метавонад. Воҳиди асосии нигоҳиши

муховараро чун фарҳанги лисонӣ, воҳидҳои синтаксисии алоҳидаи нутқи хаттӣ ба мисли ибораву ҷумла ва банду матнҳо ташкил медиҳанд.

Мисли анвои мухталифи фарҳанг муховараҳо низ дорои чунин фарқиятанд: 1) услуби нигориш – нутқи шифохӣ(маъмулан муховараи сафарӣ, таълимӣ); нутқи илмӣ(муховараҳои махсус); нутқи бадеӣ(баъзе анвои муховараи таълимӣ оид ба забон); 2) мақоми забон – забони адабӣ (муховараи таълимӣ, сафарӣ); унсурҳои жаргонҳои касбӣ(муховараи ҳарбӣ, махсус). Нишонаҳои фарқияти мазкур албатта барои муайян намудани вижагиҳои муховара кӯмак мерасонанд.

Чилди муховара(китоб) аз пешгуфтори мураттиб, тавзеҳоти мухтасари фонетикӣ, очерки грамматикӣ, луғати воҳидҳои интиҳобшудаи (фаъол ё серистеъмоли) фарҳанг ва маълумотҳои замимаӣ, тасвири ҷадвалҳои алоҳида таркиб меёбад. Муховара аз ду қисм: муколама ва фарҳанги тарҷумвай иборат магардад, ки ин низ яке аз фарқияти он аз фарҳанг мебошад. Муховара низ таърихи пайдоиш ва рушди худро дорад. Муховарашинос Левченко Г. А. муқаррар намудааст, ки истилоҳи муховара дар Россия аз соли 1910 интишор ёфта, омӯзиши он аз солҳои 20-30-юми садаи XX оғоз гардидааст[6, с. 16].

Гоҳо муховараро танҳо чун китоби маълумотнома барои муошират бо хориҷӣ, ё омӯзандагони забони хориҷӣ баҳо медиҳанд, ки ин нодуруст аст, зеро он аксари вежагиҳои луғатҳои тарҷумавиро дорост ва зиёда аз ин маъмулан хусусияти соҳавӣ (муховараи сайёҳӣ, таълимӣ, ҳарбӣ ва ғ.)ба худ мегирад. Аз ин ҷост, ки дар забоншиносии муосир баръақси аҳди қадим, ки онро *Hermeneumata Pseudodositheaana* меномиданд, истилоҳи муховара сифоти гиперонимиро соҳиб гардида, дар нутқи омма ва адабиёти илмӣ чунин гипонимҳои он ба мисли муховараи сафарӣ, муховараи таълимӣ, ҳарбӣ, сайёҳӣ ва ғ. хеле серистемол гардидаанд. Дар фарҳангшиносии рус (Разговорник; словарь-разговорник) ва Ғарб (*Colloquia*) онро ҳатто чун жанри алоҳидаи луғати муховара эътироф кардаанд.

Левченко Г. А. рушди интишори ин навъи луғатро дар Россия ба се давраи зерин ҷудо кардааст: 1) аз ибтидои асри XVIII – то соли 1920; 2) солҳои 1920- 1990; 3) аз соли 1990-то ҳоло. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки давраи пайдоиши он дар Аврупо ба асри XIII рост меояд.

Дар фарҳангшиносии тоҷик ин давра хеле барвақт оғоз гардида, падидаҳои онро аз луғати аҳди Сосониён «**Frahangi oim-ewak**» метавон ҷуст. Дар фарҳангҳои дигари ин давра низ баробари тарҷумаи калимаву истилоҳот баргардони иборавию ҷумлаҳо бисёр ба назар мерасанд, ки ҳама унсурҳои тезаурус, глоссария ва муховараанд. Дар луғатҳои арабӣ-форсӣ баръақси он ҳам аносири муховара фаровон ба мушоҳида меояд[20]. Баъдтар дар фарҳангҳои асримиёнагии Шарқ нишонаҳои муховара камтару тиратар гардида, фарҳангшиногон бештар бо тафсири тарҷумаи моддаҳои луғатӣ(на луғавӣ- Ш. Т.) маҳдуд шудаанд. Вале Россияи подшоҳӣ пас аз забти Осиёи Миёна барои соҳибмансабони аз забони мардуми маҳаллӣ беҳабари худ таҳияи дастурҳои расмӣ, муховараҳои махсуси хизматиро зуд ба роҳ мондааст. Махсусан, аз нимаи дууми асри 19 фарҳангшиносони рус бо супориши Сарситоди Вазорати Мудофиаи Империяи Россия як қатор фарҳангу муховара таҳия кардаанд, ки «**Переводчик с русского языка на персидский** » яке аз онҳост. Мундариҷаи китоб хеле ҷолиб буда, аз 7 боб иборат аст. Боби аввал «Дар роҳ» ном дошта, чунин мафҳумҳоро дар бар гирифтааст:

Благодарю васъ. Тэшэкур микунэм, лутфи шума зияд. Возможно-ли? Мумкинъ-эст- ин?	Какъ далеко до города N. Чи кадар дур эст та шэһри N. Да! Бэли. Дай. Бэдэ. Дайте. Бэ дэһид. Не давайте. Нэдэһид. Я доволенъ. Рази һэстэм хошнуд-эм. Я очень вами доволенъ. Эз шума хэйли рази шудэм. Очень дорого. Хэйли гиран. Очень дурно. Бэсиар бэд. Душа моя! Джанэм.
Вставайте. Бэр бэхизид. Я не вѣрю. Бавэр нэдарэм. Я говорю тебѣ. Тура мигуем. Говорите. Бэ гуйид. Чтò выговорите. Чи мигуид. Не говори много. Пур нэ гу. Что они говорятъ? Чи ми- гуенд? Я голоденъ. Гуриснэ-эм. Голубчикъ. Джигер гушэ.	

[15, с. 1]. Боби II «Шуъбаи омодагирӣ» унвон дошта, маводи муҳовара ба 6 ҳиссаи нутк: а) феълҳо, б) ҷонишинҳо, в) ҳиссаҷаҳо, г) сифат, д) шумора, е) исм гурӯҳбандӣ шудааст. Боби III «Шуъбаи махсус» ном гирифта, шомили ибораву ҷумлаҳои ифодагари **Кори харбиву баҳрӣ; Духтурӣ; Саноат ва тичорат; Рӯзгордорӣ (мебел, либос, ошхона, хочағӣ); Қисми топографӣ; Ҷуғрофия, этнография ва таърих мебошад.** Боби IV «Очерки грамматикӣ»; Боби V **ибораҳои гуфтугӯӣ; Боби VI «Луғати русӣ-форсӣ»; Боби VII Қисми метрологӣ**-ро дар бар гирифтааст. Он муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти одамиро фарогир буда, яке аз беҳтарин намунаҳои муҳовараи замони худ маҳсуб мебад. Мураттиби китоб яке аз шарқшиносону қомусшинорони маъруфи рус Адалберт Викентевич Старчевский буда, китобро соли 1886 дар шаҳри Санкт-Петербург ба таъб расонидааст, ки имрӯз ҳам арзиши лисониву (лингвистиву) этнографӣ дорад. Фарҳангҳои Ш. Ҳотамтоев [нашри 1989, 1913; 18], В. П. Наливкин [10], М. А. Ғафоров [4] низ ҷунин хусусият доштанд. Китоби М. А. Ғафоров «**Қомуси форсӣ ба русӣ**» соли 1928 дар Москва бори дуюм ҷоп шудааст.

Замони шӯравӣ нашри муҳовара дар ҷаҳор самт инкишоф пайдо кард: 1) нашри луғатҳои муҳовара бо забонҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва вилоятҳои миллӣ (национальные области); 2) забонҳои мамолики сотсиалистӣ; 3) забони мамолики капиталистӣ; 4) забонҳои дигар. Ҳамаи муҳовараҳо бо таҳассуси таълимию соҳавӣ ба таъб мерасиданд.

Аз нимаи дуюми солҳои 20 ва 30-юми асри XX дар Тоҷикистон асосан луғат-муҳовараҳои русӣ-тоҷикӣ хизматӣ ба нашр мерасиданд. Яке аз аввалин луғатҳои муҳовара ин фарҳанги дузабонаест, ки соли 1924 М. С. Андреев ва А. К. Писарчик барои кормандони ҳукумат таҳия карда буданд (Русско-таджикский служебный словарь), ки он 1500 истилоҳу ибора ва ҷумлаи серистеъмортаринро дар бар мегирифт. Соли 1929 шарқшиноси номӣ О. А. Сухарева дастури таълимию бо номи «Руководство для изучения таджикского языка» мураттаб намуд, ки аз ду қисм иборат буда, қисми аввали он аз очерки муқоисавии грамматикаи забони тоҷикӣ, қисми дуюмаш аз хрестоматия бо луғати алифбойи ва муҳовара таркиб ёфта, ҷун китоби худмӯзи забони тоҷикӣ барои хизматчиёни русзабон муқаррар карда шуда буд. Ҳамин муаллиф соли 1934 «Русско-таджикский словарь административных и

управленческих терминов»-ро дар ҳаҷми 53 саҳифа ва дар доираи 1500 калимаи русӣ бо тарҷумаи тоҷикиаш ва қорбасти иборавию ҷумлаҳо дар суолу ҷавоб манзур дошт, ки дар қолаби муҳовара таҳия гардида, барои мансабдорон вазифаи дастури ёрирасонро адо мекард.

Аз солҳои 40-уми садаи ХХ сар карда, дар ҷумҳури асосан барои омӯзандагони забонҳои русӣ, англисӣ, фаронсаӣ, немисӣ ва арабӣ муҳовараҳои таълимӣ нашр гардидаанд. Солҳои 60-80-и асри ХХ якҷанд муҳовараи умумӣ таҳия гардидааст, ки китобҳои М. Шаҳובהва, Р. Додихудоев ва Ш. Мухторов, С.Солех нисбатан мукамалтаранд.

Дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияву нашри навъи мазкури фарҳанг бештар шудааст. Соли 1993 китоби М. Б. Шаҳובהва «Муҳовараи тоҷикӣ-англисӣ», ки соли 1976 дар Душанбе нашр гардида буд, бо қоркарди дубора бознашр шуд. Худи ҳамон сол «Муҳовараи тоҷикӣ ба русӣ»-и мурағибӣ номбурда дар ҳаҷми 48 саҳифа ба таъб расид, ки он ҳам ҳанӯз солҳои 80-уми садаи ХХ таҳия гдида буд. Соли 2008 дар таҳияи Сангинов Ф. муҳовараи сезабона «Таджикско-англо-русский разговорник» (128 с.) ба нашр расид. Сангинов Ф. ин китобашро такмил дода, соли 2010 дар ҳаҷми 648 саҳифа таҳти унвони «Англо-русско-таджикский и русско-англо-таджикский разговорник» ба таъб расонд. Туйғунов Н., Ваҳобов А., Ҳасанов М. низ «Муҳовараи тоҷикӣ-англисӣ-русӣ» (Таджикско-англо-русский разговорник) таҳия карда, интишор доданд. Хушқадамова Ҳ. О. соли 2015 дар Санкт-Петербург иборат аз 144 саҳифа муҳоварае бо номи «Таджикско-русские диалоги» мунташир кардааст.

Бояд афзуд, ки дар ин давра интишори муҳовараҳои электронӣ низ ба истифода даромаданд.

Умуман, бисёр вижагиҳои муҳовара имкон медиҳад, ки онро як намуни фарҳангнома номид ва чун жанри алоҳидаи фарҳангшиносӣ қабуд кард.

Усули таҳия, фарогирии мавод, тарзи истифодаи муҳовара барои омӯзандагони забон, мусофирону сайёҳон ва қоршиносоне ки мехоҳанд бо забоне ошно гарданд, хеле мувофиқ буда, рушди он чун жанри махсуси фарҳангшиносӣ ба интишори забон ва тарғиби он мусоидат хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. Баевский С. И. Ранняя персидская лексикография. XI-XV вв. / С. Баевский.-М.: Наука, 1989.-169 с.
2. Берков В.П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 236 с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи лугатнависии тоҷикӣ форс / А. Воҳидов.- Самарқанд, 1980.- 167с.
4. Гафоров М. А. Қомуси русӣ ба форсӣ(Персидско-русский словарь).-Санкт-Петербург, 1913, т. 1.- 432 с.
5. Касарес Х. Введение в современную лексикографию [Текст] /Х. Касарес; перевод с испанского Н. Д. Аратюновой, ред. и примеч. Г. В. Степанова. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958. – 364 с.
6. Левченко Г. А. Словарь-разговорник в России: типологический и социолингвистический аспекты: автореф. дисс. канд. филол. наук.- М., 2007.- 26 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь.-М.:СЭ,1990.-683 с.
8. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 415 с.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. ҷ 1. Лугатшиносӣ. - Душанбе, 2010. - 244 с.
10. Наливкин В. П. Руководство к практическому изучению персидского языка.- Казань, 1990.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка.- М.: Русский язык, 1987.- 954 с.

12. *Проблемы лексикографии.* – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. – 203 с.
13. *Ромпури Муҳаммад Фийёсуддин. Фийёс-ул-луғот (таҳияи А. Нуров).* ҷ. 1. - Душанбе: Адиб, 1987. - 460 с.; ҷ. 2. -Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
14. *Русско-таджикский словарь.*-М.:Русский язык,1985.-1280 с.
15. *Старчевский А. В. Переводчик с русского языка на персидский .-* СПб.: А. Траниель, 1886.-171 с.
16. *Фарҳанги забони тоҷикӣ.*-М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ. 1.-951с.; ҷ. 2.-952 с.
17. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.*- Душанбе: Сомонаи Фирдавси ҷ.1,-2008, - 949 с.
18. *Хотамтоев Ш. Краткий русско-таджикский словарь.*-Когон, 1889
19. *Ҳошимов С. Луғатшиносии / С.Ҳошимов.*- Душанбе: Маориф ва фарҳанг,2004.-79с.
20. *Шокиров Т. С. Вежагиҳои лексикографии як луғати фаромӯшишуда.*-Т. С. Шокиров //Масъалаҳои мубрами забон ва адаби форсии тоҷикӣ. Маҷм. мақ. конф. илмӣ байналмилалӣ ба шарафи 25-солагии Истиқлоли давлати ҶТ.-Душанбе, 29 сент 2016.- Душанбе: Дониш,2016.-380 с.
21. *Шокиров Т. С., Кенджаева М. Фразеологические единицы в восточных словарях/ Т. С. Шокиров, М. Кенджаева.*//Фундаментальные исследования. Филологические науки.-М., 2015.-№2(14).- С.3196-3200.
22. *Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л.В.Щерба // Языковая система и речевая деятельность.* –Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 266 с.

Reference Literature:

1. *Bayevsky S. I. Early Persian Lexicography. The XI-th – the XV-th Centuries / S. Bayevsky.* - М.: Science, 1989. – 169 pp.
2. *Berkov V.P. Bilingual Lexicography / V.P. Berkov.* - М.: Assoc. Ltd. “Astrel” Publishing-House, 2004. - 236 pp.
3. *Vohidov A. From the History of the Tajik-Persian Lexicography / A. Vohidov .-* Samarkand, 1980. - 167 pp.
4. *Gaforov M.A. Persian-Russian Dictionary.*-Saint-Petersburg, 1913, V.1. - 432 pp.
5. *Casares X. Introduction to Modern Lexicography [Text] / X. Casares; translated from Spanish by N.D. Arutyunova, recension and notes: G.V. Stepanov.* - М.: Publishing-House of Foreign Literature, 1958. - 364 pp.
6. *Levchenko G. A. Conversational Glossary in Russia: Typological and Sociolinguistic Aspects. Synopsis of candidate dissertation in philology.* - М., 2007. - 26 pp.
7. *Linguistic Encyclopedic Dictionary.*-М.: Soviet Encyclopedia, 1990. – 683 pp.
8. *Mamadnazarov A. Formation and Development of Tajik Translational Lexicography of the XX-th and the Early XXI-th Centuries. / A. Mamadnazarov.* - Dushanbe: Er-Graph, 2016. - 415 pp.
9. *Majidov H. Modern Tajik Language.* – V. 1. Lexicography - Dushanbe, 2010. - 244 pp.
10. *Nalivkin V.P. Handbook for Practical Study of the Persian Language.* - Kazan, 1990.
11. *Ozhegov S. I. Dictionary of the Russian Language.* - М.: Russian Language, 1982. – 954 pp.
12. *Problems of Lexicography.* - SPb.: Publishing-House of St. Petersburg University, 1997. - 203 pp.
13. *Rompur Muhammad Fiyosuddin. Fiyos-ul-luғot.* (preparation by A.Nurov). - V. 1. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. - 460 pp.; - V.2. -Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 416 pp.
14. *Russian-Tajik Dictionary.* -М.: Russian Language, 1985. - 1280 pp.
15. *Starchevsky A. V. Translator from Russian into Persian.* - St. Petersburg: A. Tranchel, 1886. - 171 pp.
16. *Dictionary of the Tajik Language.* – М.: Soviet Encyclopedia, 1969, -V. 1. – 951 pp.; - V.2. – 952 pp.

17. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. - Dushanbe: Somonai Firdawsi, -V.1., - 2008, - 949 pp.
18. *Khotamtoev Sh. Concise Russian-Tajik Dictionary*. - Kogon, 1889.
19. *Koshimov S. Lexicography / S. Koshimov*. - Dushanbe: Education and Culture, 2004. – 79 pp.
20. *Shokirov T.S. Lexicographic Features of one Forgotten Dictionary/T.S. Shokirov // The most Important Problems of Persian-Tajik Language. Materials of the international conference dedicated to the 25th anniversary of the sovereign Republic of Tajikistan*. - Dushanbe, September 29, 2016. - Dushanbe: Knowledge, 2016. - 380 pp.
21. *Shokirov T.S., Kenjaeva M. Phraseological Units in Oriental Dictionaries/ T.S. Shokirov, M. Kenjaeva // Fundamental Research. Philological Sciences 2015, No. 2 (14)*. - pp. 3196 - 3200.
22. *Shcherba L. V. Experience of the General Theory of Lexicography / L.V. Shcherba // Language System and Speech Activity. The 2-nd edition, stereotypa*. - M.: Editorial URSS, 2004. - 266 pp.